

UDC 373

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.15>

dr Małgorzata CHOJAK

Współautor Projektu „Przedsiębiorcze Dzieciaki”, Pracownik Badawczo-Dydaktyczny Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (Polska), Koordynator Zespołu ds. Współpracy z Otoczeniem Zewnętrznym na Wydziale Pedagogiki i Psychologii, Kierownik Laboratorium Badań nad Neuroedukacją, Kierownik Interdyscyplinarnego Zespołu Badawczego „NeuroEduLab”

ORCID: 0000-0002-7558-7630

mgr Monika KRÓL

Współautor Projektu „Przedsiębiorcze Dzieciaki”, Zastępca Dyrektora Wydziału Strategii i Przedsiębiorczości w Urzędzie Miasta Lublin (Polska)

To cite this article: Chojak, M., Król, M. (2023). Przedsiębiorcze dzieciaki – przykład dobrej praktyki współpracy międzyinstytucjonalnej opartej na neuropedagogice. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 1, 103–113, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.15>

PRZEDSIĘBIORCZE DZIECIAKI – PRZYKŁAD DOBREJ PRAKTYKI WSPÓŁPRACY MIĘDZYINSTYTUCJONALNEJ OPARTEJ NA NEUROPEDAGOGICE

Kompetencje przedsiębiorcze w obecnej sytuacji społeczno-gospodarczej są jednymi z najbardziej pożądanymi. Naukowcy i praktycy zgadzają się, że należy je kształtować już u małych dzieci. Niestety w większości krajów w podstawie programowej/programie nauczania nie ma konkretnych propozycji sposobu nauczania umiejętności, związanych z postawą przedsiębiorczą. W poniższym artykule zaprezentowano przykład dobrej praktyki w tym zakresie. Jest to projekt oparty na współpracy samorządu i uczelni wyższej. W jej efekcie został przygotowany program zaplanowanych i celowych działań skierowanych do małych dzieci i w sposób aktywny angażujących przedstawicieli gospodarki. Projekt stanowi odpowiedź na dokumenty solutrejskiej wskazujące na konieczność realnego dostosowania systemu edukacji do potrzeb gospodarki. Kilka lat relegalizacji projektu w Polsce wskazuje, że pomysł przynosi oczekiwane efekty i może być implementowany w innych krajach.

Obecnie edukacja dzieci w zakresie przedsiębiorczości jest jednym z najbardziej popularnych, a jednocześnie niedoinwestowanych obszarów w systemie szkolnictwa formalnego i nieformalnego. Kompetencje przedsiębiorcze są jednymi z kluczowych – co do tego faktu zgadzają się chyba wszystkie państwa Europejskie (zob. Zalecenie Parlamentu Europejskiego, 2006) i poza europejskie. Niestety sposób ich kształtowania, ale również cele samej edukacji w tym zakresie, nie są już jasno określone i różnią się w niemalże w każdym Państwie europejskim. Zależą one głównie od: sytuacji politycznej i ekonomicznej państwa, systemu edukacji, ale również – sposobu definiowania samego pojęcia przedsiębiorczości.

Słowa kluczowe: edukacja dzieci, przedsiębiorczość, kreatywność, neuropedagogika, współpraca międzyinstytucjonalna.

Малгожата ХОЙАК

співавтор проекту «Підприємливі діти», науково-дидактичний співробітник Інституту педагогіки Університету Марії Кюрі-Скłodовської в Люблін (Польща), координатор групи співпраці із зовнішнім середовищем факультету педагогіки та психології, керівник науково-дослідної лабораторії нейроосвіти, керівник міждисциплінарної дослідницької групи «NeuroEduLab»

ORCID: 0000-0002-7558-7630

Моніка КРОЛ

співавтор проекту «Діти підприємливі», заступник директора відділу стратегії та підприємництва при мерії міста Люблін (Польща)

Бібліографічний опис статті: Хойак, М., Крол, М. (2023). Підприємливі діти – приклад гарної практики міжінститутської співпраці на засадах нейропедагогіки. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 103–113, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.15>

ПІДПРИЄМЛИВІ ДІТИ – ПРИКЛАД ДОБРОЇ ПРАКТИКИ МІЖІНСТИТУЦІЙНОЇ СПІВПРАЦІ НА ОСНОВІ НЕЙРОПЕДАГОГІЇ

Підприємницькі здібності є одними з найбільш важливих у нинішній соціально-економічній ситуації. Вчені та практики сходяться на думці, що їх необхідно формувати у маленьких дітей. На жаль, у більшості країн базова навчальна програма не містить конкретних пропозицій щодо навчання підприємницьким навичкам. У наведеній нижче статті наведено приклад гарної практики в цьому відношенні. Це проект, заснований на співпраці між місцевою владою та університетом. У результаті дослідження було підготовлено програму планово-цільових заходів, спрямованих на дітей молодшого віку та активне залучення представників економіки. Проект є відповіддю на солотрійські документи, які вказують на необхідність реальної адаптації системи освіти до потреб економіки. Кілька років легалізації проекту в Польщі свідчать про те, що ідея приносить очікувані результати і може бути реалізована в інших країнах.

Сьогодні підприємницька освіта для дітей є однією з найпопулярніших і малоінвестованих сфер у системі формальної та неформальної освіти. Підприємницькі компетенції є одними з ключових – з цим погоджуються, мабуть, усі європейські країни (див. Рекомендацію Європейського парламенту, 2006) і неєвропейські країни. На жаль, спосіб їх формування, а також цілі освіти в цій сфері вже не є чітко визначеними та відрізняються майже в кожній європейській країні. Вони залежать головним чином від політичної та економічної ситуації в державі, системі освіти, а також від способу визначення самого поняття підприємництва.

Ключові слова: навчання дітей, підприємливість, креативність, нейропедагогіка, міжінститутська співпраця.

Definicja pojęcia „przedsiębiorczość”. W dostępnej literaturze pojęcie to jest rozumiane najczęściej dwojako. Pierwsza grupa definicji zwraca uwagę głównie na jego aspekt ekonomiczny, zaś druga – na cechy psychologiczne.

Przedstawiciele nauk humanistycznych i ścisłych zwracają większą uwagę na umiejętności bezpośrednio związane z dostrzeganiem okazji i możliwości zysku, z realizowaniem strategii umożliwiającej pozyskanie jak największych korzyści materialnych poprzez prowadzenie firmy lub inną działalność gospodarczą (Piecuch, 2013). Francuski przedsiębiorca i ekonomista Jean Baptiste Saya wyodrębnił w przedsiębiorczości wysiłek, wiedzę oraz dystrybucję produktu. Uznał, że oczywistym jest, iż bez podstawowej wiedzy, nie istnieje możliwość wytworzenia produktu, ale bez poniesionego wysiłku sama wiedza nie wystarczy do osiągnięcia produktu finalnego (Augustyńczyk, 2020). Z punktu widzenia ekonomii, przedsiębiorczość jest cechą gospodarek. Obejmuje takie zagadnienia jak: procesy ekonomiczne w firmie, zależność między przedsiębiorczością a wzrostem i rozwojem gospodarczym, zależność między przedsiębiorczością a zatrudnieniem, zależność między przedsiębiorczością a innowacyjnością i technologią czy też tworzenie wartości dodanej, a także optymalizacją procesów przedsiębiorczych i konsekwencją działań

przedsiębiorczych (Głodowska, 2019). Edukacja w aspekcie tak rozumianej przedsiębiorczości będzie koncentrować się na wiedzy z zakresu kierowania firmą/grupą bankowości, menedżerskiej, promocji produktu, finansowej itp.

W naukach społecznych przedsiębiorczość postrzega się jako zjawisko złożone, które jest wynikiem współzależności i wzajemnego oddziaływania na siebie czynników rynkowych i społecznych, ale i indywidualnych predyspozycji oraz możliwości jednostki, jej osobowości czy charakteru (Mierzejewski i Palimąka, 2018). Przedsiębiorczość jest tu rozumiana jako wykazywanie cech przedsiębiorczych (tj. posiadanie ducha inicjatywy, zaradność, konieczność podejmowania decyzji w niepewnym środowisku), a także zdolność do bycia przedsiębiorczym, czyli umiejętność zapewnienia zysku przedsiębiorcy poprzez dobór i zaangażowanie czynników wytwórczych w działalności gospodarczej (SJP, 2017; Sławecka, 2020). Celem edukacji opartej na takim rozumieniu przedsiębiorczości będzie kładzenie nacisku na treści, metody i działania kształtujące postawy, które będą obejmowały kreatywność, umiejętność pracy w grupie, umiejętność radzenia sobie ze stresem itp.

Przedsiębiorczość w europejskich systemach edukacji. Edukacja na rzecz przedsiębiorczości

(kształcenie bądź edukacja w zakresie przedsiębiorczości) obejmuje:

– edukację formalną (w ramach której wyróżniamy trzy szczeble edukacji – edukację elementarną do 14 roku życia, edukację w szkole średniej oraz edukację akademicką – studia I, II i III stopnia),

– edukację nieformalną (otoczenie kulturowe, normy społeczne oraz wzorce rodzinne), – kształcenie ustawiczne przez całe życie zgodnie z koncepcją „life long learning”,

– samodoskonalenie (książki, prasa, Internet) oraz kursy i szkolenia (Komunikat, 2012).

W krajach europejskich istnieją różnorodne strategie, dotyczące powyższego. W sposób obrazowy zostały przedstawione na schematach poniżej.

Jak pokazuje Rysunek 1, prawie połowa krajów stosuje międzyprzedmiotowe podejście do nauczania przedsiębiorczości w szkolnictwie podstawowym, kładąc nacisk na cele przekrojowe i horyzontalne, które jednak nie są związane z konkretnymi przedmiotami nauczania. W znacznej większości krajów (14) nauczanie przedsiębiorczości zintegrowane jest z przedmiotami obowiązkowymi. Dość rzadko (zaledwie w pięciu krajach) jest ono realizowane jako przedmiot fakultatywny lub w ramach innych przedmiotów fakultatywnych (tj. wybieralnych lub nie obecnych we wszystkich typach szkół). Jedynie w czterech krajach (w Hiszpanii, Słowenii, Finlandii i Norwegii) cele międzyprzedmiotowe są związane z przedmiotami obowiązkowymi, a w

kolejnych czterech krajach (w Czechach, na Łotwie, Malcie i w Rumunii) stosuje się wszystkie trzy podejścia (międzyprzedmiotowe, obowiązkowe i fakultatywne) (Euridice, 2018, s. 69).

Analiza centralnych europejskich wytycznych, dotyczących metod nauczania przedsiębiorczości opiera się na czterech rodzajach metod nauczania i uczenia się kojarzonych na ogół, ale nie wyłącznie, z nauczaniem przedsiębiorczości. Są to:

– aktywne uczenie się,

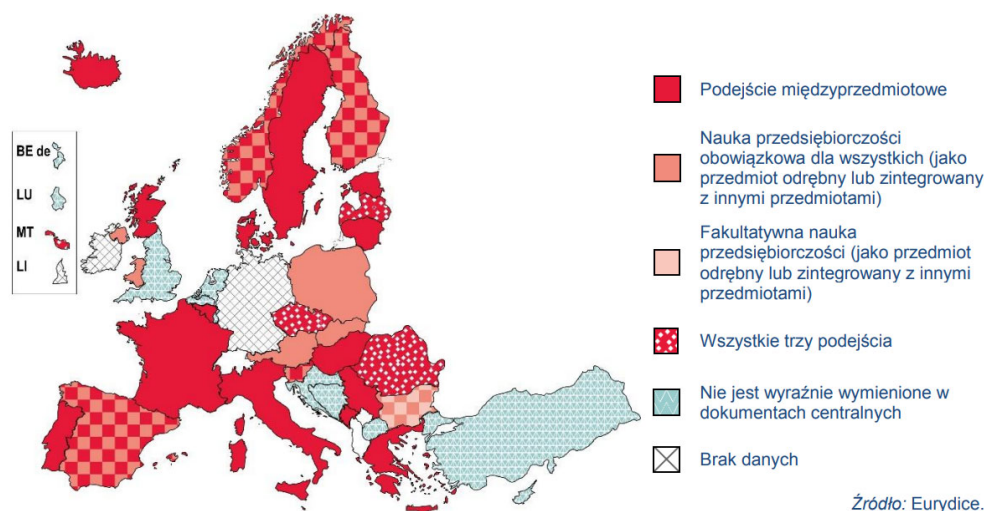
– kształcenie oparte na projektach,

– uczenie się przez doświadczenie,

– zajęcia pozaszkolne łączące uczniów ze społecznością lokalną lub przedsiębiorstwami (Euridice, 2018, s. 74).

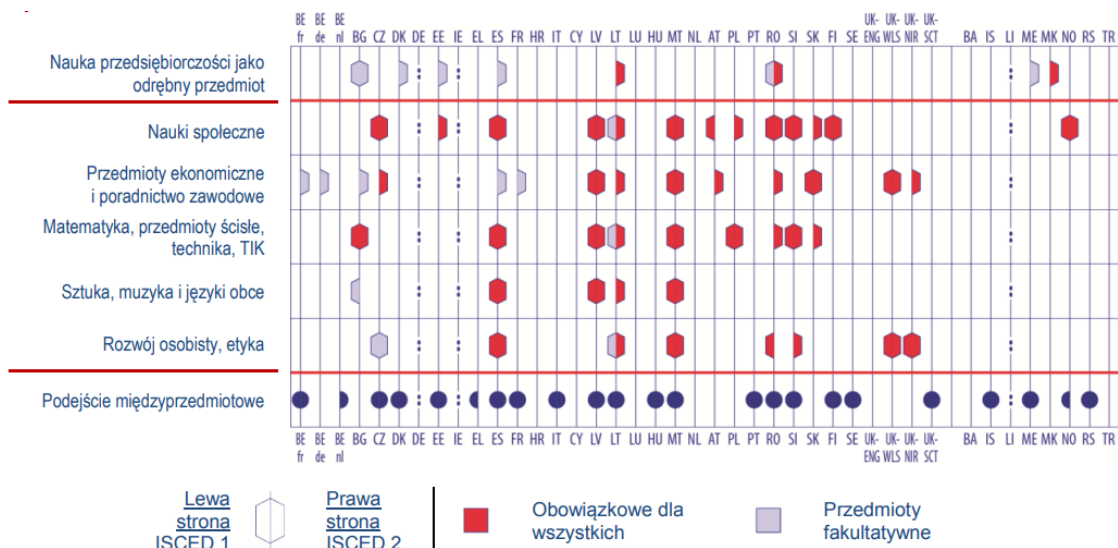
Realizacja kształcenia z wykorzystaniem w/w metod ma za zadanie umożliwić uczniom praktyczne zastosowanie i rozwijanie swoich kompetencji przedsiębiorczych, tj. zwiększyć efektywność podejmowanych w tym zakresie działań. Niestety w praktyce niewiele z nich jest wdrażanych, co widać na poniższym wykresie. Dlatego istnieje potrzeba wdrażania dodatkowych działań, które zapełnią powstałą lukę.

Wydaje się ponadto, że najgorsza sytuacja w zakresie kształcenia w zakresie przedsiębiorczości jest na poziomie edukacji wczesnoszkolnej. W niektórych krajach europejskich już na tym etapie w obowiązujących strategiach, są obecne cele, związane z różnie rozumianą przedsiębiorczością, ale – z różnych powodów – są realizowane w bardzo ograniczonym zakresie.

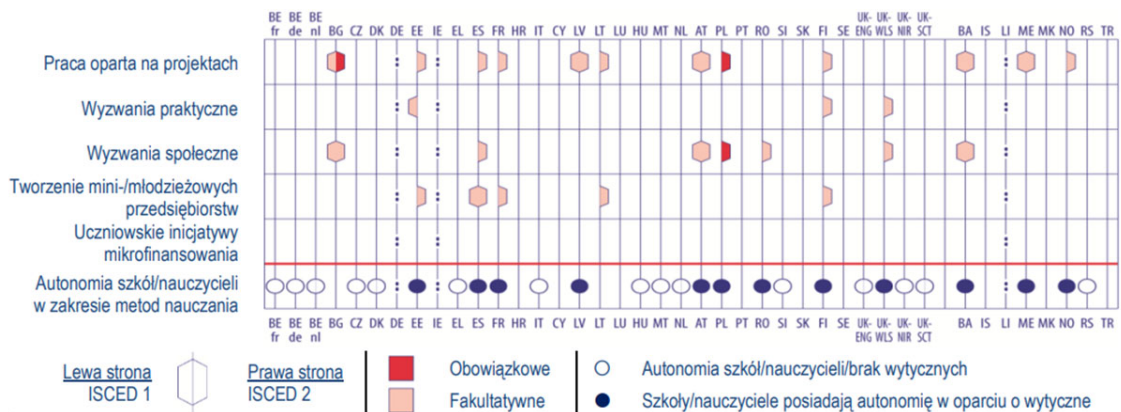
Rysunek 1. Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach podstawowych (rok szkolny 2014/2015)

Źródło: Europejska Agencja Wykonawcza ds. Edukacji i Kultury, Euridice (2018). *Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie: raport*, s. 69

Rysunek 2. Przedmioty obejmujące naukę przedsiębiorczości (ISCED 1 i 2), 2014/15

Źródło: Europejska Agencja Wykonawcza ds. Edukacji i Kultury, Euridice (2018). *Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie: raport*, s. 70.

Rysunek 3. Praktyczne doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości w szkolnym programie nauczania (rok szkolny 2014/15)

Źródło: Europejska Agencja Wykonawcza ds. Edukacji i Kultury, Euridice (2018). *Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Europie: raport*, s. 78

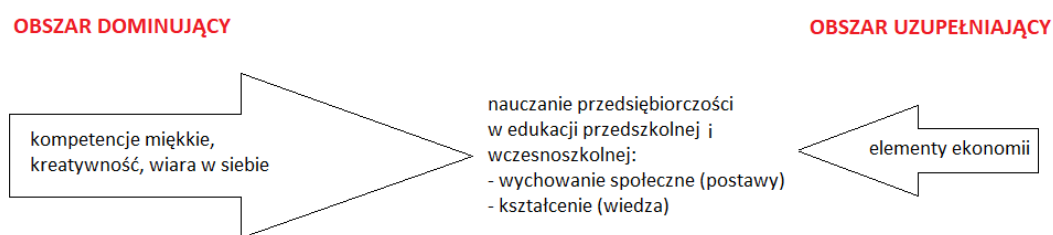
Przedsiębiorcze Dzieciaki – przykład dobrej praktyki w zakresie edukacji przedsiębiorczej. W polskim systemie edukacji wczesnoszkolnej w podstawie programowej, zostały zawarte ogólne wytyczne, dotyczące nauczania przedsiębiorczości, jako jednego z celów edukacji w szkole podstawowej. Nie doprecyzowano jednak szczegółów a tym zakresie, co prawdopodobnie stanowi przyczynę, że na tle krajów europejskich, polska edukacja wykazuje szereg braków w oczekiwanych efektach kształcenia w zakresie przedsiębiorczości.

Analiza powyższego w kontekście edukacji wczesnoszkolnej wskazuje zwłaszcza na braki, dotyczące pewności siebie, podejmowani

inicjatywy, kreatywności, radzenia sobie ze stresem czy roli przedsiębiorców. W Polsce trakcie zajęć dzieci opanowują liczenie, poznają czym jest pieniądź, czym jest bank. W zależności od placówki, czasami mogą również uczestniczyć w wycieczkach do różnych zakładów pracy. Na zajęciach w szkole uczą się również pracy w grupach. Nie są to jednak działania bezpośrednio ukierunkowane na kształtowanie postaw przedsiębiorczych. Nie zawierają również w sobie praktycznego aspektu, na który wskazuje Unia Europejska, a który – zwłaszcza dla małych dzieci – jest elementem koniecznym dla uzyskania trwałego rezultatu w postaci wiedzy i umiejętności. Dzieci uczą się bowiem przez doświadczanie

edukacji (by nie powielać materiałów, wiadomości itp.), w projekcie „Przedsiębiorcze Dzieci” zaproponowano interdyscyplinarną koncepcję przedsiębiorczości, w której wiodącą rolę odgrywają kompetencje miękkie, połączone z kreatywnością (która w tym okresie jest bardzo zaniedbana w podstawie programowej) oraz umocnieniem wiary we własne możliwości. Działania w zakresie ekonomii zostały ograniczone do materiału, które nie został uwzględniony w podstawie programowej (zob. rys. 5).

Kolejną cechą wyróżniającą projekt jest intensywna współpraca uniwersytetu (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie) z Urzędem Miasta Lublin, a w konsekwencji współpraca szkół i przedszkoli z sektorem firm oraz osób kreatywnych. Idea ta pozwoliła na wprowadzenie do projektu metody uczenia się przez bezpośrednie doświadczenie (learning by doing). Stwarzając takie możliwości można było przygotować pewien schemat działań projektowych, który został przedstawiony w tabelce poniżej.

Rysunek 5. Interdyscyplinarne ujęcie pojęcia „przedsiębiorczość” w kształceniu małych dzieci

Źródło: opracowanie własne

Tabela 1

Schemat działań w projekcie

Działanie	Cel	Uwagi
1	2	3
Spotkanie informacyjne z dyrektorami szkół i przedszkoli oraz z nauczycielami	– przekazanie informacji o celu projektu, jego przebiegu oraz działaniach koniecznych do realizacji – przekazanie informacji o zasadach współpracy z organizatorami projektu	Istotne okazało się zaproszenie dyrektorów placówek, pozwoliło bowiem na dyskusję nad ich obawami (jako osób decyzyjnych i bezpośrednio odpowiedzialnych za wszelkie inicjatywy podejmowane w placówkach), a docelowo na uzyskanie ich rzeczywistej (a nie deklarowanej na pisemnym zgłoszeniu szkoły do projektu) aprobaty.
Warsztaty dla dzieci: 1. Poznajmy się (poznanie celów spotkań, spotkanie integracyjne z maskotką projektu, podpisanie kontraktu dotyczącego zasad) 2. Trudne słowo przedsiębiorczość (tworzenie nowych rzeczy z rzeczy już niepotrzebnych) 3. Nasze pasje i talenty czyli po co nam przedsiębiorczość (spotkanie dwuczęściowe: pokaz talentów oraz zapoznanie z procesem powstawania firm oraz gospodarczym wizerunkiem miasta) 4. Zakładamy własną firmę (wybranie celu firmy, nazwy, logotypu, zaplanowanie sposobu zbierania pieniędzy, realizacja planu oraz realizacja celu)	Realizacja celów miękkich projektu oraz koncepcji „learning by doing”	Warsztaty prowadzili studenci, którzy w ten sposób kształtowali swoje umiejętności. Pozwalało to również uzyskać większą aprobatę ze strony nauczycieli, którzy nie czuli się dociążeni w dotychczasowych obowiązkach.

Kontynuacja tabeli 1

1	2	3
Wizyta w banku	Realizacja celów związanych z elementami ekonomii w projekcie (poznanie historii pieniądza, zwiedzanie skarbcza w banku, możliwość dotknięcia np. sztabki złota)	Działania te mogą odbywać się w trakcie całego czasu trwania projektu, nie ma to wpływu na jego inne elementy.
Wizyta w firmach oraz spotkania z osobami kreatywnymi	Realizacja celów związanych z poznawaniem przed doświadczenie (możliwość zobaczenia firmy „od środka”, kontakt z procesem tworzenia produkty, spotkanie z prezesami)	Element ten powinien być realizowany przed czwartym warsztatem.
Uroczysta Gala	Możliwość spotkania się wszystkich uczestników projektu (uczelnia, urząd, szkoły, firmy, osoby kreatywne), podziękowania oraz zaprezentowania powstałych firm.	Działanie ma też pokazać dzieciom, że każde działanie ma początek i koniec.

* na zielono zaznaczono działania, za które był odpowiedzialny uniwersytet, na niebiesko – urząd miasta, na czerwono – działania wspólne.

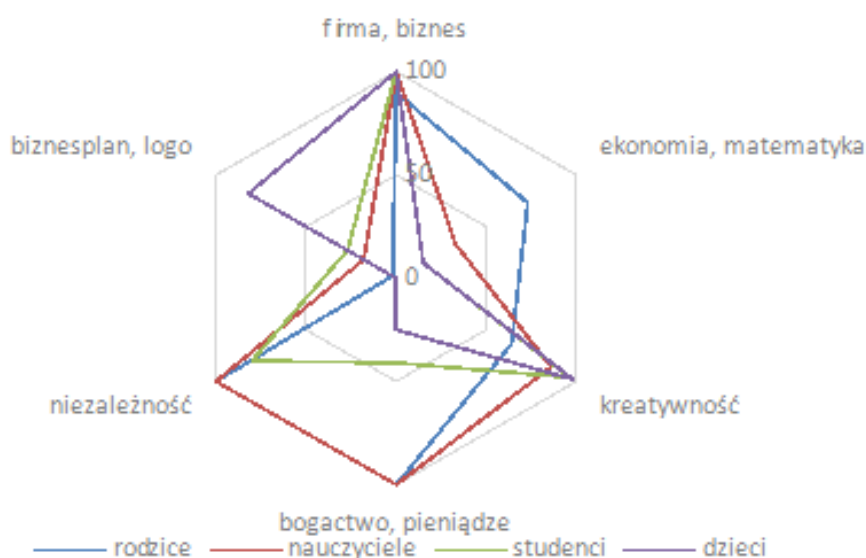
Efektywność przyjętych założeń po każdej edycji był weryfikowana w formie badań ewaluacyjnych. Poniżej wyniki kilku pytań, dotyczących ostatniej (czwartej) edycji projektu (realizowanej we współpracy z Ukrainą).

Pytanie miało charakter otwarty. Respondenci mieli podać skojarzenia z pojęciem „przedsiębiorczość”. Opracowanie wyników polegało na pogrupowaniu najczęściej pojawiających się skojarzeń oraz wskazaniu ile% spośród badanych wskazało na

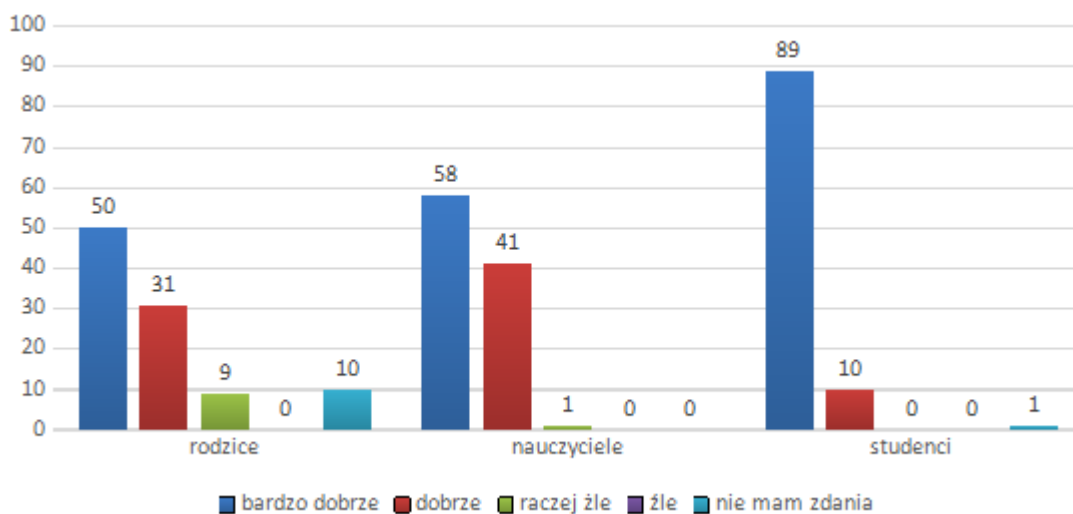
konkretną grupę odpowiedzi. Wśród rodziców zdecydowanie dominowały skojarzenia związane z prowadzeniem własnej firmy i niezależnością finansową. Dzieci najczęściej wskazywały na kreatywność i biznes plan.

Analiza wyników wskazuje na pozytywny odbiór projektu zarówno przez osoby dorosłe, jak i przez dzieci. Respondenci wysoko ocenili zarówno stronę merytoryczną, jak i organizacyjną zrealizowanych działań. Odpowiedzi badanych wskazały również na zasadność wszystkich

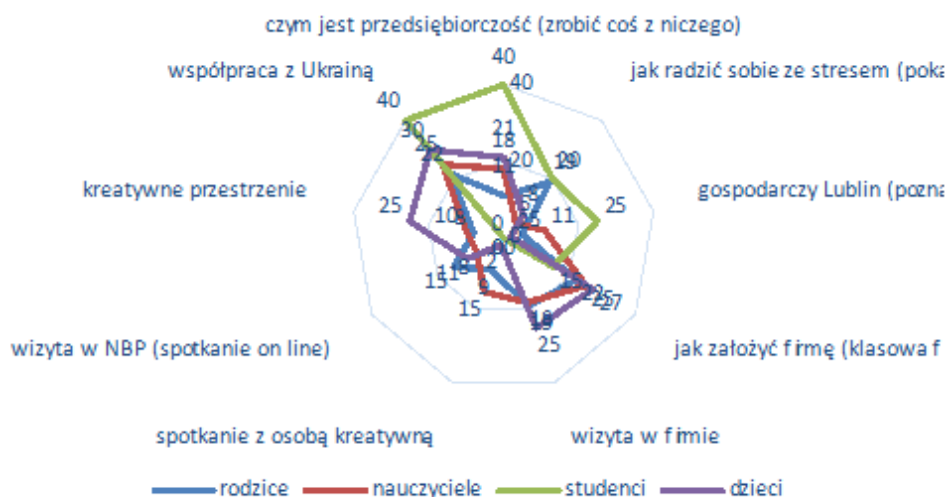
*PYTANIE 1. Z czym kojarzy się Państwu „słowo przedsiębiorczość”?
Można podać kilka skojarzeń [wersja dla dzieci: Z czym kojarzy Ci się słowo przedsiębiorczość, możesz podać kilka skojarzeń?]*

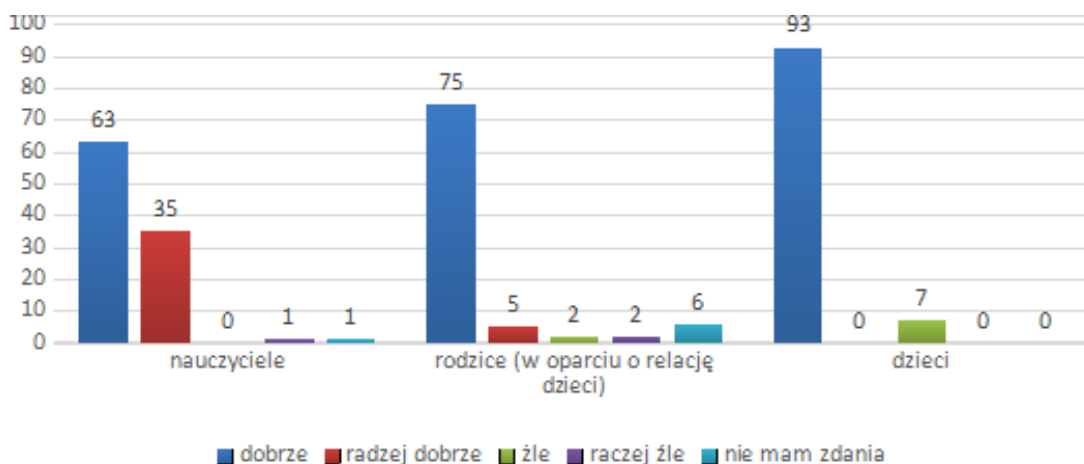
PYTANIE 4. Jak oceniają Państwo tematykę zajęć prowadzonych w placówkach oświatowych?

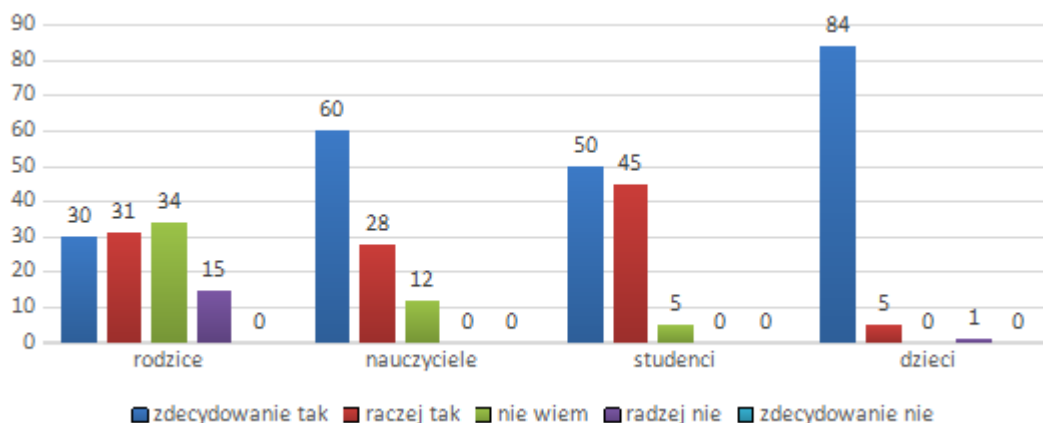
PYTANIE 5. Który z tematów był dla Państwa najbardziej interesujący (proszę wybrać jeden)? [wersja dla dzieci: co najbardziej podobało Ci się w projekcie?]

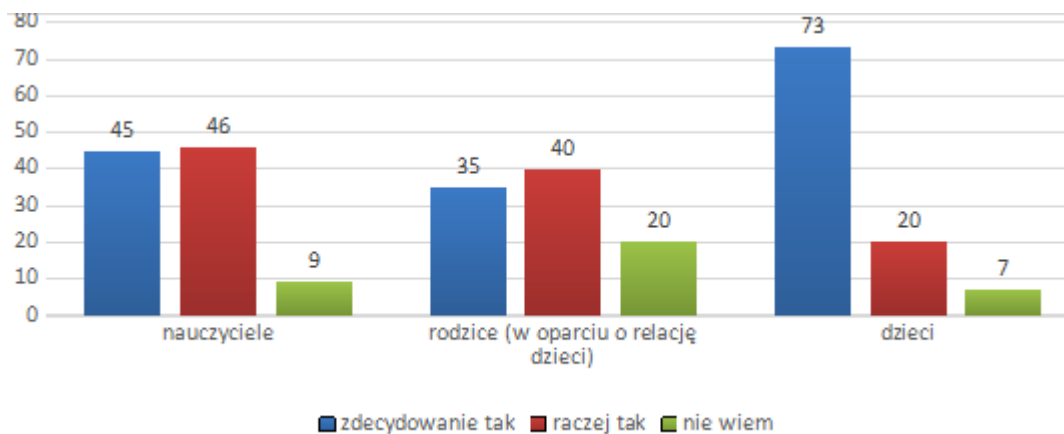
PYTANIE 6. Jak oceniają Państwo wizyty w firmach? [wersja dla dzieci: czy podobały Ci się wizyty w firmach?]

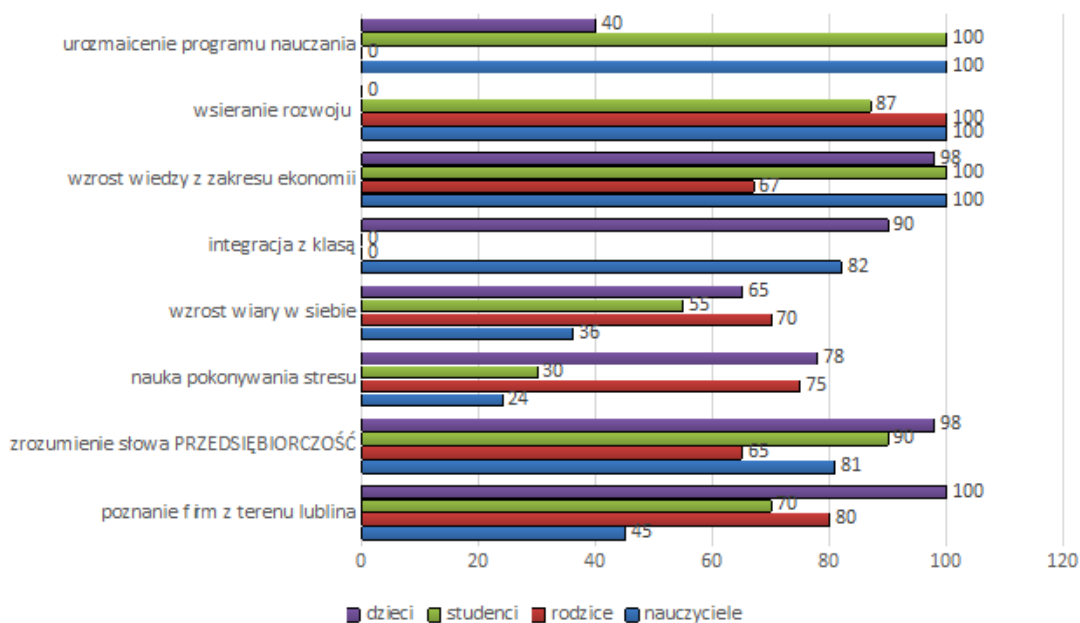
PYTANIE 7. Czy udział osób kreatywnych jest wartościowym elementem projektu? [wersja pytania dla dzieci: czy spotkanie z osobą kreatywną było interesujące, zabawne, fajne?]

PYTANIE 8. Czy wizyta w banku wzbogaciła wiedzę ekonomiczną dzieci? [wersja dla dzieci: czy w trakcie spotkania w banku dowiedziałeś/aś się nowych, ciekawych rzeczy?]

PYTANIE 10. Jakie korzyści wyniosło dziecko z projektu (można zaznaczyć kilka odpowiedzi)? [dla dzieci: co zyskałeś dzięki projektowi?]

Źródło wszystkich wykresów: opracowanie własne

podejmowanych w projekcie działań (spotkań w placówce, wizyt w firmach oraz w NBP, spotkań z osobami kreatywnymi). Wśród korzyści, które były skutkiem udziału w projekcie nauczyciele wskazywali najczęściej: wzrost wiedzy z zakresu ekonomii, urozmaicenie programu nauczania oraz spieranie rozwoju dzieci i rozwoju kariery zawodowej samych pedagogów. Na aspekt wspierania rozwoju dzieci zwrócili również uwagę rodzice. Studenci za największą korzyść uznali możliwość współpracy z Wołyńskim Uniwersytetem Narodowym im. Łesi Ukrainki, wzbogacenie wiedzy z zakresu ekonomii oraz rozbudowanie warsztatu pracy z dziećmi. Natomiast dla dzieci najbardziej interesujące było poznanie firm z terenu Lublina oraz możliwość założenia własnej firmy klasowej.

Podstawy neuropedagogiczne projektu „Przedsiębiorcze Dzieciaki”. Neuropedagogika jest subdyscypliną pedagogiki. Przedmiotem jej zainteresowania pozostaje edukacja, ale wszelkie działania są tu rozpatrywane w oparciu o wyniki badań nad mózgiem i powinny być udokumentowane rzetelnymi badaniami (tj. ich skuteczność oraz brak skutków ubocznych). Przedsiębiorczość jest rzadko kojarzona z neuropedagogiką, ale w prezentowanym wcześniej projekcie, na etapie jego tworzenia, korzystano nie tylko z dorobku dydaktyki, psychologii rozwojowej czy ekonomii. Wiele elementów zostało opartych na neuropedagogice. Są to m.in.:

- praca w grupach na każdym zajęciach, uczenie w sytuacjach społecznych, ograniczenie zadań indywidualnych (związane z teorią neuronów lustrzanych),

- brak wykorzystania nowych technologii (wynikające z negatywnego wpływu ekranów na rozwój płatów czołowych u małych dzieci),

- wprowadzenie dużej liczby elementów ruchowych w zakresie motoryki dużej (jako odpowiedź na potrzebę ruchu nasiloną u chłopców),

- wprowadzenie elementu maskotki oraz kącika projektu, które są obecne (dostępne dla uczniów) w klasie podczas całego projektu

(wynika to z teorii tworzenia/rozbudowy połączeń neuronalnych poprzez powtarzanie czynności – także mimowolne – oraz stałe stymulowanie wielo zmysłowe) (zob. Chojak, 2019).

Odniesienia do neuropedagogiki są istotne zwłaszcza w kontekście braku wykorzystania w projekcie nowych technologii, z którymi dzieci mają już w tym wieku niejednokrotnie dość długi kontakt. Jest to działanie celowe, wynikające z faktu dużej podatności mózgu na negatywne działanie mediów m.in. w formie zpowolnienia kształtowanie połączeń niezbędnych do efektywnej nauki (w zakresie motoryki dużej czy koncentracji), nadmiernej stymulacji ośrodków związanych z szybkim nagradzaniem (z czego wynikają trudności z podejmowanie działań z nagrodą odroczone w czasie), spowolnienia funkcjonalnego obszarów czołowych (uczestniczących w procesie uwagowym czy w planowaniu). To jedynie kilka przykładów. Dostępne w publikacjach badania wskazują na szereg innych i niestety w znacznej większości negatywnych skutków korzystania z technologii przez dzieci. Ponadto rozwojowo układ nerwowy dzieci w wieku 6-10 lat do prawidłowego rozwoju potrzebuje przede wszystkim zadań ruchowych oraz ukierunkowanych na bezpośredni kontakt z drugą osobą. Elementy te są zatem obecne w projekcie.

Podsumowanie. Tematyka przedsiębiorczości w ostatnim czasie często pojawia się w dyskusjach krajowych i międzynarodowych. W świetle skutków pandemii wydaje się jeszcze bardziej istotnym elementem, który powinien mieć stałe, obowiązkowe miejsce w systemie edukacji, co dawałoby okazję do działań na szeroką skalę. Praktyka wskazuje jednak, że w wielu krajach nadal nie są podejmowane żadne planowe i celowe działania, których celem byłoby kształtowanie tej kompetencji. Dlatego tak istotne jest popularyzowanie inicjatyw, które uzupełniają te braki. Jeżeli dodatkowo inicjatyw takie znajdują potwierdzenie w wynikach badań pedagogicznych czy neuropedagogicznych – powinny być upowszechniane i stosowane.

REFERENCES:

1. Augustyńczyk, J. (2020). *Przedsiębiorczość w wybranych teoriach ekonomicznych* [w:] E. Gruszewka (red). Współczesne problemy ekonomiczne w badaniach młodych naukowców. T. 4, Teoria i praktyka, s. 28–42.
2. Brzezińska, A.I. (red.) (2015). *Psychologia rozwoju człowieka*. Gdańsk: GWP. Chojak, M. (2019). *Neuropedagogika, neuroedukacja i neurodydaktyka – fakty i mity*. Warszawa: Difin.
3. Europejska Agencja Wykonawcza ds. Edukacji i Kultury, Eurydice (2018). Nauczanie przedsiębiorczości w szkołach w Urope: raport Eurydice. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/442237>

4. Głodowska, A. (2019). *Międzynarodowe porównania przedsiębiorczości krajowej w Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
5. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego Regionów (2012). Nowe podejście do edukacji. Inwestowanie w umiejętności na rzecz efektów społeczno-gospodarczych (wersja ostateczna). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/LSU/?uri=celex:52012DC0669>
6. Mierzejewski M., Palimąka P. (2018). O przedsiębiorczości – czy wszyscy możemy być przedsiębiorczy?, *Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: organizacja i zarządzanie*, z. 131. s. 331–347.
7. Piecuch, T. (2013). *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*. Wydawnictwo C.H. Beck.
8. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz. U. z 2017 r., poz. 356).
9. Sławecka, J. (2020). *Kompetencje miękkie* [w:] Encyklopedia zarządzania. URL: https://mfiles.pl/pl/index.php/Kompetencje_mi%C4%99kkie
10. Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie. Dz. U. L 394.